

Wstęp¹

Tematem wiodącym niniejszego 21. numeru „Rocznika Ruskiej Bursy” jest literatura łemkowska/rusińska. Jak wiadomo, literatura jest jednym z kluczowych dyskursów kulturowych i to w niej w dużym stopniu wyraża się symboliczne uniwersum oraz tożsamość wspólnoty, którą reprezentuje. Współczesne szerokie rozumienie literatury, wstępnie przez nas zaproponowane, oraz problematyki, jaką można w tekstach oraz przez teksty badać, przyciągnęło do współpracy przy tym numerze „Rocznika” nie tylko literaturoznawców, ale również filozofów, historyków, językoznawców i architektów. Pochodzą oni z różnych państw i ośrodków badawczych w Europie i Ameryce, wykorzystują różne metodologie, ale można powiedzieć, że ich perspektywa patrzenia na literaturę łemkowską/rusińską jest wewnętrzna, to znaczy osadzona kontekstowo w kulturowych i politycznych realiach egzystencji społeczności rusińskiej.

Redagując aktualny numer, trzymaliśmy się przyjętych w poprzednich tomach czasopisma zasad edycyjnych oraz pierwotnie założonych celów. Zachowano układ kompozycyjny całości z jego głównymi częściami problemowymi, chociaż w tym roku nie zamieszczamy tekstów realizujących założenia części *Inspiracje*. Rozbudowaliśmy natomiast segment *Dyskurs*, będący, jak zawsze, częścią bazową „Rocznika”, złożoną z recenzowanych artykułów naukowych.

Wyboru materiałów do części *Dokumenty* dokonał Damian Nowak spośród skompletowanej przez siebie dokumentacji działalności Komitetu Talerhofskiego we Lwowie. Archiwum Komitetu jest obecnie dostępne w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie. W efekcie

¹ Z łemkowskiego przetłumaczyła Klaudia Nowak.

pełnej kwerendy tego archiwum, przeprowadzonej w 2025 r., Nowak uzyskał różnorodne materiały, w tym teksty, z których część przynależy do tzw. literatury obozowej, a część powstała później, w ramach upamiętnień talerhofskich organizowanych przez Komitet. Przykładowe fragmenty tych tekstów, zamieszczone w części *Dokumenty* wraz z krótkim opisem ich pochodzenia, mają zwrócić uwagę potencjalnych badaczy, którzy mogliby przyjrzeć się bliżej tej twórczości literackiej.

Dyskurs otwiera artykuł mojego autorstwa, utrzymany w konwencji – której trzymam się od kilku lat i traktuję ją jako redaktorski obowiązek – metodologiczno-badawczych rozważań na temat wiodący w danym numerze czasopisma. W tekście próbuję odnieść się do literaturoznawstwa łemkowskiego/rusińskiego jako do jednej z podstawowych domen wewnętrznego dyskursu rusińskiego. Poszukuję również takiego sposobu czy metody czytania utworów łemkowskich/rusińskich, które będą adekwatne do analizy nie tylko zawartości, ale przede wszystkim swoistego mechanizmu kulturowego, który tekstualnie odpowiada na różnego rodzaju wyzwania i problemy, przed jakimi staje wspólnota. Proponuję także poszukiwanie wyjątkowego rodzaju paralelności czy koincydencji wyobrażeń, konstruktów poetologicznych i wrażliwości estetycznej, która, idąc od gruntu (rdzennej wiedzy), jest intuicyjną formą tego, co nieraz głoszone jest jako nowatorska koncepcja teoretyczna. Stwierdzam, że literaturoznawstwo rusińskie rozwija się dość dynamicznie, ale jest jeszcze wiele nieznanых tekstów i autorów, których twórczością warto się zająć. Uważam, że uruchomiona, chociażby w tym numerze „Rocznika” czy na panelach dyskusyjnych (drukowany efekt jednego z nich znajduje się w sekcji specjalnej *Dyskursu*) koncentracja na literackim i literaturoznawczym dyskursie może dać początek refleksjom teoretycznym.

Z moją oceną stanu rozwoju literaturoznawstwa rusińskiego zgodne jest także po części spojrzenie na jego kondycję, które przedstawił we wstępie swojego artykułu Nicholas Kyle Kupensky. Jego tekst również odnosi się do tego, jak można scharakteryzować i ocenić współczesne kierunki czy tendencje w badaniu literatury rusińskiej. Jednak oprócz wspólnej konstatacji, że mamy do czynienia z dynamicznym rozwojem literaturoznawstwa rusińskiego w ostatnich dwóch dekadach, interesująco rysuje się różnica spojrzenia na te same fakty z dwóch odmiennych perspektyw i praktyk badawczych. Pokazany przez autora model czytania karpackorusińskiej tradycji literackiej na przykładzie twórczości Aleksandra Duchnowicza jest próbą metodologicznych działań, które Kupensky widzi jako odpowiednie, a wręcz konieczne

w dalszym rozwoju rusińskich studiów literaturoznawczych. Mają one na celu komparatystycznie włączyć literaturę rusińską do transatlantyckiej tradycji badawczej, a tym samym uczynić tę literaturę obecną, widoczną i znaczącą w zachodnim dyskursie humanistycznym. W tym miejscu nasze wizje co do sposobów, którymi literaturoznawcy mogą prowokować ujawnianie się istoty literatury rusińskiej, są bazowo odmienne. Dlatego warto zwrócić uwagę na oba te artykuły i porównać te dwa spojrzenia.

Po tych dwóch artykułach, w których przedstawione zostały kwestie odnoszące się do spojrzenia na literaturę rusińską całościowo, do sposobów jej badania i teoretycznego konceptualizowania, następne teksty zamieszczone w *Dyskursie* prezentują konkretne zjawiska twórcze. Takim zjawiskiem jest przeanalizowana faktograficznie przez Mariannę Lyavinecz-Ugrin karpacko-ruska literatura edukacyjna dla dzieci. Badaczka przedstawia treść i formy retoryki dydaktycznej w podręcznikach dla dzieci, z których korzystano w szkołach i seminariach na Rusi Węgierskiej od połowy XVIII do drugiej połowy XIX w. Są to konkretne elementarze, czytanki oraz katechizmy łacińsko- i rusińskojęzyczne.

Następną w kolejności, bardzo interesującą kwestią jest emigracyjna literatura karpackorusińska. Dominika Novotná zajmuje się jej rozwojem w Stanach Zjednoczonych, a w artykule przedstawiła historyczno-kulturowy kontekst tego procesu. W interpretowaniu wydobywanych z utworów literackich informacji historycznych, społecznych i kulturowych wykorzystuje podejście transkulturologiczne, które według autorki dobrze sprawdza się w czytaniu wynikającej z emigracji, transformacji i hybrydyzacji diasporycznej tożsamości i kultury.

Tekst Tomasza Kalynycza z pewnością zainteresuje nie tylko badaczy i wielbicieli literatury, ale także historyków, politologów i socjologów. Odnosi się on bowiem do tekstów i map, przy pomocy których Wanio Hunianka kreował wizję Łemkowyny i Rusi Karpackiej. Artykuł jest dobrze ugruntowaną metodologicznie, opartą na tekstowych i kartograficznych faktach prezentacją etniczno-politycznych koncepcji Hunianki i środowiska Łemko-Sojuszu w Ameryce. Ukazana w artykule ewolucja łemkowskiej/rusińskiej wizji ojczyzny, zależna od kontekstu politycznego w Europie, może być świadectwem dyplomatycznego talentu tego znanego łemkowskiego pisarza i działacza.

Dwa kolejne artykuły zostały poświęcone powysiedleńczej literaturze łemkowskiej. Pierwszy z nich, autorstwa Kamila Federygi i Dominiki Cieplak, adekwatnie można sproblematyzować kategorią *post-*, ponieważ odnosi się

do kulturowej (poprzez poezję) rekonstrukcji symbolicznego domu – tożsamościowego centrum w procesie postpamięci. Autorzy analizują poezję nurtu autoprezentacji, służącej jako aktywne narzędzie rekonstrukcyjne, które może połączyć pamięć i emocje w tekstowym akcie kreacyjnym.

Artykuł Pawła Korobczaka, chociaż nie dotyczy bezpośrednio traumy powysiedleńczej, odnosi się do podstawowej zmiany w świecie Łemków, rekonstruuje świat ich wartości w postaci tradycyjnego etosu wspólnoty wiejskiej, która dziś już nie istnieje. Ugruntowanie filozoficzne rozważań prowadzonych na bazie opowiadania Teodora Kuziaka *Таке було моє дитинство* (Takie było moje dzieciństwo) w metodologii fenomenologicznej czyni ten „przyczynek” interesującą propozycją interdyscyplinarnego czytania literatury.

Propozycję kompleksowej interpretacji poezji Jurka Charytuna znajdujemy w artykule Michala Pavliča. Odwołując się do pojęć pamięci wspólnotowej i kulturowej, teorii traumy, poetyki miejsca oraz refleksji nad nostalgią, autor weryfikuje dotychczasowe interpretacje twórczości tego poety. Czytanie jej w kontekście traumy utraconej przestrzeni dopełnia aspektem miłości do codzienności, wpisując te aspekty w kulturowy opór i dziedziczne formy tożsamości.

Cennym dopełnieniem *Dyskursu* jest *Sekcja specjalna*, która, podobnie jak w roku poprzednim, wnosi do „Rocznika” efekty dyskusji (tym razem była to dyskusja na temat literatury łemkowskiej/rusińskiej) przeprowadzonej na corocznej konwencji Association for Slavic, East European & Eurasian Studies (21–25.11.2024) w ramach organizowanego przez Nicholasa Kyle’a Kupensky’ego okrągłego stołu. Pretekstem do tej dyskusji była monografia *Treading Paths: Lemko Literature in the Years 1848–1918* mojego autorstwa. Wypowiedzi amerykańskich literaturoznawców i rusynistów: Elaine Rusinko, Davida Powelstocka, Agnieszki Jeżyk i Bogdana Horbala, poprzedzone wstępnymi objaśnieniami i opiniami redaktora sekcji oraz zwieńczone moją odpowiedzią na nie, są ważnym wkładem w refleksję nad literaturą rusińską oraz w zawartość „Rocznika”, a także – szerzej – w studia rusinoznawcze.

Do części *Tłumaczenia* wybraliśmy tym razem fragmenty *Wprowadzenia* do pracy Emily Apter *Against World Literature. On the Politics of Untranslatability*. Sądzę, że w kontekście dyskusji o zasadach, na jakich literatura rusińska powinna konfrontować się z literaturą światową, tekst i koncepcja Apter jest bardzo ważnym głosem.

Ponieważ, jak już wspomniałam, w tym roku nie zamieszczamy w „Roczniku” działu *Inspiracje*, merytoryczną zawartość finalizuje recenzja monografii

Arama G. Sarkisiana *Orthodoxy on the Line: Russian Orthodox Christians and Labor Migration in the Progressive Era*, opracowana i nadesłana przez Gavina Moultona.

Pragnę zwrócić uwagę na językową stronę tego numeru „Rocznika Ruskiej Bursy”. Opublikowane w nim teksty są w przeważającej mierze rusińskojęzyczne, co jest dość symptomatyczne. Według mnie wpływ na język narracji naukowej ma przedmiot badań – literatura rusińskojęzyczna. Językowy wyznacznik i sposób narratywizowania bezpośrednio określają te teksty jako przynależne do wewnętrznego łemko-/rusinoznawstwa. Tym sposobem drukiem wychodzi następny tom ze specjalistycznymi tekstami, badającymi od środka jedną z kluczowych domen kultury łemkowskiej.

Helena Duć-Fajfer

Kraków, 14 grudnia 2025